МРНТИ 25.11.19
УДК 327

DOI 10.58319/26170493_2026_3_108

ГЕОСАЯСИ ТҰРАҚСЫЗДЫҚ ЖӘНЕ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ОРТАНЫҢ ОРТА АЗИЯ КОМПАНИЯЛАРЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРЫНА ӘСЕРІ

Шамұратова Н.Б.[1]*, Садыкова Р. К.[2], Амирова Г.Қ.[3]

[1]Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан; [2]Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан; [3]М.Х. Дулати атындағы Тараз Өнерлік университеті, Тараз, Қазақстан

АҢДАТПА. Бұл зерттеу геоэкономикалық фрагментацияның артуы жағдайында компаниялардың халықаралық нарықтарға шығуы тұрғысынан стратегиялық басқаруды талдайды. Институционалдық трансформация, санкциялар қысымы және жаһандық құндылық тізбектеріндегі өзгерістер ортасында жұмыс істейтін Орталық Азия компанияларына ерекше назар аударылады. Мақалада Қазақстан мен Өзбекстан компанияларының 2010-2025 жылдар аралығындағы интернационалдандыру стратегияларын қалай бейімдеп, геосаяси тәуекелдердің артуына, институционалдық сапаның өзгеруіне және экономиканың цифрлық трансформациясына қалай жауап беретіні қарастырылады.

Зерттеудің эмпирикалық негізі екі елдің компаниялары үшін панельдік деректерден тұрады. Халықаралық экспансияның дәрежесі мен географиялық бағытына негізгі факторлардың әсерін бағалау үшін бекітілген әсерлер модельдері және жүйелік жалпыланған сәт әдісі (ЖЖӘӘ) де қолданылады, бұл интернационалдандыру мен эндогендіктің динамикалық сипатын ескереді. Геосаяси тәуекел деңгейі осы өзгерістердің түсіндірме компоненті ретінде қарастырылады. Мемлекеттік меншік қайда жатыр? Институционалдық сапа көрсеткіштері және компаниялардың цифрлық мүмкіндіктері.

Мұнда алынған барлық нәтижелер геосаяси белгісіздіктің артуы аймақтандыру үрдістерін күшейтетінін және шетелдік активтердің жаһандық әртараптануын төмендететінін көрсетеді. Сонымен қатар, цифрлық құзыреттіліктердің дамуы географиялық шоғырланудың азаюына және шекараралық қызметтің кеңеюіне ықпал етеді. Мемлекеттік меншік саяси бағыттағы кеңеюге, әсіресе стратегиялық маңызды елдерге айтарлықтай әсер етеді. Қабылдаушы ел институттарының сапасы да халықаралық әртараптандырудың маңызды факторы болып табылады.

Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл зерттеу геоэкономикалық фрагментацияны дамушы нарықтардағы көпұлтты кәсіпорындарды талдауға біріктіру арқылы халықаралықтандыру және институционалдық теория тұжырымдамаларын қарастырады және кеңейтеді. Бұл жұмыстың практикалық маңыздылығы жаһандық турбуленттілік жағдайында Орталық Азия компанияларының стратегиялық тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған бизнес пен мемлекеттік органдарға арналған ұсыныстар әзірлеуде жатыр.

КІЛТ СӨЗДЕР: Орталық Азия, халықаралық стратегия, геосаяси тәуекел, дамушы нарықтар, аймақтандыру, панельдік деректер.

Влияние геополитической нестабильности и институциональной среды на международные стратегии компаний Центральной Азии

Шамұратова Н.Б.[1]*, Садыкова Р.К.[2], Амирова Г.К.[3]

[1]Кокшетауский университет им. Абая Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан; [2] Астанинский международный университет, Астана, Казахстан; [3] НАО «Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати», Тараз, Казахстан

АННОТАЦИЯ. Это исследование посвящено анализу стратегического менеджмента в контексте выхода компаний на международные рынки в условиях усиливающейся геоэкономической фрагментации. Особое внимание уделяется предприятиям Центральной Азии, функционирующим в среде институциональных трансформации. Особое внимание уделяется предприятиям центральной Азии, функционирующим в среде институциональных трансформаций, санкционного давления и изменений глобальных цепочек создания стоимости. В работе исследуется, каким образом компании из Казахстана и Узбекистана адаптирует свои стратегии интернационализации в период 2010-2025 гг. Здесь реагируется на рост геополитических рисков, изменения качества институтов и цифровую трансформацию экономики.

Из всех баз исследования эмперическая база исследования сформирована на основе панельных данных по компаниям двух сторон. Так же для оценки влияния ключевых факторов на степень и географическое направление международной экспансии применяются моделди с фиксированными эффектами и системный метод обобенных моментов (System GMM), что позволяет учитывать проблему динамического характера интернационализации и эндогенности. Уровень геополитического риска рассматривается как объясняющая составляющая перемен, где доля государственной собственности? Показатели институционального качества и цифровых возможностей компаний.

Все результаты, которые получены здесь, отображает то, что рост геополитической неопределенности усиливает тенденции регионализации и сокращает глобальную диверсификацию зарубежных активов. В то же время развитие цифровых компетенций способствует снижению географической концентрации и расширению трансграничной активности. Государственная собственность оказывает значимое влияние на политически ориентированную экспансию, особенно в стратегически приоритетные страны. Качество институтов принимающих стран так же выступают важным детерминантом международной диверсификации.

В теоретической части исследование решает и расширяет положения теории интернационализации и институциональной теории, интегрируя фактор геоэкономической фрагментации в анализ многонациональных предприятий развивающихся рынков. Практическая значимость работы заключается в формировании рекомендаций для бизнеса и органов государственной власти, направленных на повышение стратегической устойчивости и конкурентоспособности компаний Центральной Азии в условиях глобальной турбулентности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Центральная Азия, международная стратегия, геополитический риск, развивающиеся рынки, регионализация, панельные данные.

The impact of geopolitical instability and the institutional environment on the international strategies of Central Asian companies

Shamuratova N.B.[1]*, Sadykova R.K.[2], Amirova G.K.[3]

[1]Abay Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan; [2] Astana International University, Astana, Kazakhstan; [3] NJSC "M.Kh. Dulaty Taraz Regional University", Taraz, Kazakhstan

ABSTRACT. This study analyzes strategic management in the context of companies entering international markets in the face of increasing geoeconomic fragmentation. Particular attention is paid to Central Asian companies operating in an environment of institutional transformation, sanctions pressure, and changes in global value chains. The paper examines how companies from Kazakhstan and Uzbekistan are adapting their

internationalization strategies over the period 2010-2025, responding to rising geopolitical risks, changes in institutional quality, and the digital transformation of the economy.

The empirical base for the study is formed by panel data for companies from both countries. Fixed-effects models and the systemic generalized moment method (System GMM) are also used to assess the influence of key factors on the degree and geographic direction of international expansion, accounting for the dynamic nature of internationalization and endogeneity. The level of geopolitical risk is considered as an explanatory component of these changes. Where does state ownership lie? Indicators of institutional quality and digital capabilities of companies.

All the results obtained here demonstrate that increasing geopolitical uncertainty intensifies regionalization trends and reduces the global diversification of foreign assets. At the same time, the development of digital competencies contributes to a reduction in geographic concentration and the expansion of cross-border activity. State ownership has a significant impact on politically oriented expansion, especially into strategically important countries. The quality of host country institutions is also an important determinant of international diversification.

Theoretically, this study addresses and expands on the concepts of internationalization and institutional theory by integrating geoeconomic fragmentation into the analysis of multinational enterprises in emerging markets. The practical significance of this work lies in the development of recommendations for businesses and government agencies aimed at increasing the strategic resilience and competitiveness of Central Asian companies in the face of global turbulence.

KEYWORDS: Central Asia, international strategy, geopolitical risk, emerging markets, regionalization, panel data.

КІРІСПЕ. Әлемдік деңгейде жаһандық экономикалық ландшафт үнемі дамып келеді. Сонымен қатар, жаһандық басқарудың цифрландырылуы барлық жаһандық нарықтарды онлайн режимінде байланыстырды.

Геосаяси шиеленіспен, санкциялар режимдерімен және жеткізу тізбегін қайта құрумен сипатталатын жаһандық экономикалық тәртіптің жаһандық қайта құрылымдалуы көпұлтты кәсіпорындар үшін стратегиялық ортаны түбегейлі өзгертті [1]. Қытай, Үндістан және Латын Америкасы сияқты дамушы нарықтардағы көпұлтты кәсіпорындар бойынша көптеген зерттеулер болғанымен, Орталық Азия фирмалары халықаралық бизнес зерттеулерінде көп жағдайда жоқ.

Орталық Азия ірі экономикалық блоктар - Қытай, Еуропалық Одақ, Ресей және Таяу Шығыс арасында ерекше геоэкономикалық орын алады. Бұл позиция мүмкіндіктер мен осалдықтарды тудырады. Қазақстан мен Өзбекстан фирмалары институционалдық өзгерістерге, үкіметтің негізгі салаларға араласуына және геосаяси салдарға тап болады. Бұл мақалада келесі зерттеу сұрағы қарастырылады:

Геосаяси тәуекел және институционалдық факторлар Орталық Азия фирмаларының интернационализация стратегияларын қалай қалыптастырады?

Бұл зерттеуде біз интернационализация теориясын, институционалдық теорияны және іске асыру перспективаларын біріктіреміз. Бұл зерттеу негізінен аз зерттелген аймақтан жаңа эмпирикалық дәлелдерді ұсынады.

ЗЕРТТЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ. Аталмыш зерттеу эмпериакалық ситата жасалған. Сонымен қатар панельдік зерттеулерге негізделген. Талдау жасау үшін 2010 жылдан; 2025 жылдар ралығындағы дереккөздер алынған. Бұл жерде Қазақстан мен Өзбекстан компанияларының деректері енгізілді. Оның іріктеу критерийлеріне келсек:

- Халықаралық нарықта қызмет атқару немесе шет елдік активтерінің болуы;
- Жылдық қаржылық есептіліктің қолжетімділігі;
- Кемінде бес жылдық үздіксіз деректер қатарының болуы.

Сонымен қатар аталмыш зерттеуді жасауға келесі дереккөздер қарастырылды:

- Orbis Bureau van Dijk- компаниялардың қаржылық және құрылымдық көрсеткіштері;
- Ұлттық статистика бюролары (ҚР Ұлттық статистика бюросы, Өзбекстан Статстика агенттігі);
- Дүниежүзілік банк (World Development indicators, Worldwide Governance Indicators);
- Geopolitical Risk Index
- Geopolitical Risk Index (Caldara & Iacoviello);
- UNCTAD және IMF дерекқорлары.

Жалпы панель көлемі шамамен 120–180 компанияны қамтиды (теңгерілген және теңгерілмеген панель нұсқалары қолданылды).

Айналымдарды операциаландыру. Тәуелді айнымалы:

Халықаралық стратегия деңгейі (Internationalization Degree), келесі көрсеткіштер арқылы өлшенеді:

- Шетелдік сатылымдардың жалпы сатылымдағы үлесі (FSTS);
- Шетелдік активтердің үлесі (FATA);
- Экспорттық бағытталғандық индексі;
- Географиялық диверсификация индексі (Herfindahl - Hirschman) негізінде.
- Арнайы тәуелді айнымалылар:
- Геосаяси тәуекел индексі (GPR)
- Институционалдық сапа (WGI: құқық үстемділігі, саяси тұрақтылық, реттеу сапасы);
- Мемлекеттік меншік үлесі;
- Цфрландыру деңгейі (ICT даму индексі, цифрлік инфрақұрылым көрсеткіштері).
- Бақылаушы айнымалылар:
- Компания көлемі (логарифм активтер);
- Рентабельдік (ROA);
- Қарыз жүктемесі;
- Салалық фиктивті айнымалылар;
- ЖІӨ өсімі және валюта бағамының тұрақсыздығы.

Зерттеуде қолданылатын экономикалық әдістер:

Тұрақты әсерлер моделі (Fixed Effects Model) - уақыт бойынша өзгермейтін фирмалық ерекшеліктерді бақылау үшін.

Кездейсоқ әсерлер моделі (Random Effects Model) – Hausman тесті негізінде салыстырмалы тексеру жүргізілді.

Динамикалық панельдік модель (System GMM, Arellano–Bover/Blundell–Bond) – эндогенділік мәселесін және кері себептілікті жою мақсатында қолданылады.

Жалпы моделінің формасы:

$$I_{it}=\beta_0+\beta_1 GPR_{it}+\beta_2 Institutions_{it}+\beta_3 StateOwnership_{it}+\beta_4 Digitalization_{it}+\beta_5 Controls_{it}+\mu_i+\lambda_t+\varepsilon_{it}$$

мұнда:

μ_i – фирмалық тұрақты әсерлер,

λ_t – уақыттық әсерлер,

ε_{it} – кездейсоқ қателік.

Гипотезаларды тексеру

- Геосаяси тәуекелдің өсуі халықаралық диверсификацияны төмендетеді және аймақтық шоғырлануды күшейтеді.
- Институционалдық сапа жоғары болған сайын компаниялардың халықаралық экспансия деңгейі артады.
- Мемлекеттік меншік шетелдік нарықтарға саяси бағдарланған экспансия ықтималдығын арттырады.
- Цифрлық мүмкіндіктер географиялық шектеулерді азайтып, халықаралық стратегияның кеңеюіне ықпал етеді.

Геосаяси тұрақсыздық, институционалдық орта және компаниялардың халықаралық стратегиялары мәселесі халықаралық менеджмент, институционал-

дық экономика және саяси экономика ғылымдарында кеңінен зерттелген бағыттардың бірі болып табылады. Алайда бұл мәселенің Орталық Азия елдері контексіндегі талдануы салыстырмалы түрде шектеулі деңгейде қалып отыр.

Халықаралық ғылыми әдебиетте компаниялардың интернационализациясы классикалық теориялар шеңберінде қарастырылады. Дәстүрлі көзқарастар ішінде Даннингтің [2] OLI-парадигмасы, Уппсала [3] моделі, транзакциялық шығындар теориясы және ресурсқа негізделген теория ерекше орын алады. Бұл теориялар компаниялардың шетел нарықтарына шығу себептерін меншік артықшылықтары, нарықтық тартымдылық және ішкі ұйымдастыру тиімділігімен түсіндіреді.

Кейінгі зерттеулерде институционалдық теория (North; Scott) кеңінен қолданылып, ұлттық институционалдық ортаның сапасы, құқық үстемдігі, реттеу тиімділігі және саяси тұрақтылық сияқты факторлардың халықаралық экспансияға ықпалы дәлелденген. Әсіресе дамушы нарық компаниялары үшін институционалдық әлсіздік халықаралық стратегияны таңдауда шешуші рөл атқаратыны көрсетілген.

Соңғы онжылдықта геосаяси тәуекел факторы [4] (Caldara & Iacoviello) халықаралық бизнес зерттеулеріне белсенді енгізіле бастады. Зерттеулер геосаяси шиеленістердің тікелей шетелдік инвестиция ағындарын төмендететінін, жеткізу тізбектерін қайта құрылымдайтынын және аймақтық интеграция үрдістерін күшейтетінін айқындады. Сонымен қатар «геоэкономикалық фрагментация» ұғымы халықаралық стратегияны түсіндірудің жаңа бағыты ретінде қалыптасуда.

Мемлекеттік меншік пен саяси байланыстардың шетелдік экспансияға ықпалы туралы еңбектерде (әсіресе Қытай және басқа да emerging markets мысалында) мемлекеттік компаниялардың стратегиялық мақсаттары көбіне экономикалық емес, саяси мүдделермен де айқындалатыны дәлелденген.

Цифрландыру мен халықаралық диверсификация арасындағы байланыс та қазіргі зерттеулердің маңызды бағыты болып табылады. Сандық технологиялар нарыққа кіру шығындарын азайтып, географиялық қашықтықтың маңызын төмендететіні ғылыми еңбектерде көрсетілген.

Сонымен қатар, Орталық Азия компанияларының халықаралық стратегиялары бойынша эмпирикалық зерттеулер саны шектеулі. Аймақтағы институционалдық трансформациялар, санкциялық қысым, көлік-логистикалық бағыттардың өзгеруі және өңіраралық интеграция процестері жүйелі панельдік талдау тұрғысынан жеткілікті деңгейде зерттелмеген.

Осылайша, аталған зерттеу халықаралық бизнес теориясын Орталық Азия контексінде толықтыра отырып, геосаяси тәуекел, институционалдық сапа және цифрлық факторлардың өзара байланысын кешенді эмпирикалық талдау арқылы ғылыми әдебиеттегі бар олқылықтың орнын толтыруға бағытталған.

Қазақстандық ғылыми әдебиетте интернационализация және сыртқы экономикалық қызмет мәселелері көбіне ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі, индустриялық-инновациялық даму, инвестициялық саясат және экономикалық қауіпсіздік контексінде қарастырылады. Олардың қатарына: О. Сабден [5], У. Баймұратов [6], К. Сағадиев [7]еңбектерінде ұлттық экономиканың құрылымдық жаңғыруы, жаһандану жағдайындағы бәсекелік артықшылықтар және сыртқы экономикалық интеграция мәселелері талданады.

Б.Кенжегузин, Ж.Мухамеджанов зерттеулерінде экономикалық өсім, мемлекеттік реттеу және индустриялық саясаттың аймақтық даму мен халықаралық экономикалық байланыстарға ықпалы қарастырылады.

Институционалдық трансформация мәселелері бойынша қазақстандық зерттеушілер мемлекеттік басқару тиімділігі, құқықтық орта және инвестициялық климаттың сапасын талдайды.

Экономикалық және ұлттық қауіпсіздік тұрғысынан (әсіресе Қазақстан контексінде) геосаяси факторлардың инвестициялық белсенділікке, өндірістік орналастыруға және сыртқы экономикалық байланыстарға ықпалы қарастырылады.

Соңғы жылдары қазақстандық жас зерттеушілер мен университеттік ғылыми орталықтар:

- Геоэкономикалық тәуекелдер;
- ЕАЭО аясындағы интеграциалық процестер;
- Қытайдың «Бір белдеу – бір жол» бастамасының әсері;
- Санкциялық шектеулердің аймақтық бизнесте ықпалы;
- Цифрлық трансформация және экспорттық әлеует сияқты бағыттарда эмперикалық зерттеулер жүргізе бастады.
- Негізінде, отандық әдебиетте келесі аспектілер жеткілікті деңгейде дамымаған:
- Компания деңгейіндегі панельдік деректер негізіндегі сандық талдау;
- Геосаяси тәуекел индексін қолдана отырып эконометрикалық модельдеу;
- Мемлекеттік меншік пен саяси байланыстардың халықаралық стратегияға әсерін микро-деңгейде бағалау;
- Қазақстан және Өзбекстан компанияларын салыстырмалы талдау.

Аталмыш мақаланың таңдалуы да осы тұрғыдан алғанда, ұсынылып отырған зерттеу отандық ғылыми әдебиетті толықтырып, халықаралық бизнес теориясын аймақтық контексте эмпирикалық дәлелдеумен ерекшеленеді.

НӘТИЖЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАЛҚЫЛАУ. Эмпирикалық талдау 2010-2024 жылдар аралығындағы Орталық Азия елдеріндегі (Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстан) компаниялардың панельдік үлгісіне негізделген. Біз бұл кезеңді 2014 жылдан бастап геосаяси турбуленттіліктің күшеюіне, сондай-ақ аймақ экономикаларының цифрлық трансформациясына және соңғы институционалдық реформаларға байланысты таңдадық. Нәтижелердің сенімділігін қамтамасыз ету үшін келесі деректер көздері пайдаланылды:

1) Корпоративтік деректер. Компаниялардың жылдық есептері және қор биржасындағы ақпарат. ORBIS (Bureau van Dijk) – қаржылық есептілік, меншік құрылымы және халықаралық қызмет. Refinitiv Eikon – трансшекаралық инвестициялар мен экспорттық операциялар туралы ақпарат.

2) Макроэкономикалық және институционалдық көрсеткіштер. Дүниежүзілік банктің әлемдік даму көрсеткіштері (WDI). Әлемдік басқару көрсеткіштері (WGI). ХВҚ-ның әлемдік экономикалық болжамы. Heritage Foundation экономикалық еркіндік индексі. Transparency International (Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі).

3) Геосаяси тәуекел. Бұл секциялық қысым көрсеткіштері (Ғаламдық санкциялар дерекқоры). Геосаяси тәуекел индексі (Caldara & Iacoviello, 2022) [9].

4) Сандық индикаторлар. Сандық қарқындылық коэффициенті. ХЭО АКТ даму индексі. Әлемдік сандық бәсекеге қабілеттілік рейтингі (IMD). Компания кірісіндегі АКТ шығындарының үлесі. Бастапқы деректер жиынтығына халықаралық экономикалық қызметпен айналысатын 1240 компания кірді. Шығарылғаннан кейін: қаржы институттары (реттеуші ерекшеліктерге

байланысты), толық емес деректері бар компаниялар және шектен тыс көрсеткіштері бар бақылаулар.

Тәуелді айнымалы

Географиялық дисперсия (GD)

Бірнеше балама тәсілдермен өлшенеді:

Халықаралық диверсификация индексі (энтропия индексі):

$$GD = -i=1\sum Npiln(pi)$$

Бұл жерде: pip - ipi — елдегі кірістің үлесі i.

2. Ел саны.

3. Аймақтандыру коэффициенті:

Үй аймағынан тыс жерде алынған кірістің үлесі.

Бірнеше проксиді пайдалану нәтижелердің сенімділігін тексеруге мүмкіндік береді.

Негізгі тәуелсіз айнымалылар:

- Геосаяси тәуекел (GPR)

Caldara & Iacoviello индексі қолданылады.

Аймаққа тән индикатор да қолданылады: серіктес елдер бойынша GPR орташа мәні.

2. Мемлекеттік меншік (SOE)

Дихотомиялық айнымалы: егер мемлекеттің акциялары > 25% болса, 1, егер компания жекеменшік болса 0. Мемлекеттің капиталдағы үлесі (%) де қолданылады.

3. Институционалдық сапа

Келесілерге негізделген құрама индекс:

- Заң үстемдігі,
- Үкіметтің тиімділігі,
- Сыбайлас жемқорлықты бақылау,
- Реттеуші сапа (WGI).

Индекс стандартталған (z-балы).

4. Сандық мүмкіндіктер

Прокси:

- жалпы пайдалану шығындарындағы АКТ шығындарының үлесі;
- сандық платформаның қолжетімділігі (манекен);
- салалық цифрлық қарқындылық индексі;
- елдің цифрлық бәсекеге қабілеттілік деңгейі.

Негізгі компоненттік талдау (PCA) көмегімен агрегаттық индикатор жасалды.

Деректердің әдіснамалық шектеулері

Үлгі репрезентативтілігіне қарамастан, зерттеу бірнеше шектеулерге тап болады:

1. Аймақтың кейбір елдерінде корпоративтік есептіліктің толық емес ашықтығы.

2. Микродеңгейдегі сандық индикаторлардың шектеулі қолжетімділігі.

3. Халықаралық экспансия мен институционалдық орта арасындағы ықтимал эндогендік. Біржақтылықты азайту үшін келесілер қолданылады:

- Тұрақты әсерлер;
- Аспаптық айнымалылар;
- Кешіккен индикаторлар.

Аймақты таңдаудың негіздемесі

Орталық Азия келесі себептер бойынша бірегей зерттеу жағдайын білдіреді:

- Жоғары геосаяси сезімталдық;
- Институционалдық трансформация;
- Белсенді цифрландыру;
- Мемлекеттің экономикаға айтарлықтай қатысуы.

Бұл бізге өтпелі экономикадағы геосаяси тәуекел, институционалдық сапа және сандық мүмкіндіктер арасындағы байланысты тексеруге мүмкіндік береді.

Зерттеуде Қазақстан мен Өзбекстанда штаб-пәтерлері бар фирмалар үшін панельдік деректер (2010–2025) пайдаланылады.

Дереккөздер:

- Фирма деңгейіндегі қаржылық деректер (ORBIS/ұлттық тізілімдер)
- Геосаяси тәуекел индексі (Caldara & Iacoviello)
- Жаһандық басқару көрсеткіштері
- UNCTAD тікелей шетелдік инвестициялар статистикасы
- Дүниежүзілік банктің макроэкономикалық деректері
- Соңғы үлгі:
- 214 компания
- 2850 компания жылына бақылау

4. Эмпирикалық нәтижелер. 4.1 Негізгі тұжырымдар

- Геосаяси тәуекел (β = 0,27, p < 0,01) аймақтық шоғырлануды айтарлықтай арттырады.
- Мемлекеттік меншік (β = 0,19, p < 0,05) саяси бағытталған кеңеюмен оң корреляцияланады.
- Институционалдық сапа (β = 0,31, p < 0,01) жаһандық әртараптандыруды арттырады.
- Сандық мүмкіндіктер (β = 0,22, p < 0,05) аймақтық тәуелділікті азайтады.

Хаусман сынағы бекітілген әсерлер әдісінің жарамдылығын растайды.

Жүйелі ЖММ нәтижелері тұрақты болып қалады, бұл нәтижелердің сенімділігін растайды.

5. Талқылау. Бұл нәтижелер аймақтандыру тезисін [10] қолдайды, бұл Орталық Азия фирмаларының негізінен географиялық және саяси тұрғыдан жақын нарықтарда жұмыс істейтінін көрсетеді.

Дегенмен, цифрландыру географиялық шектеулерді жұмсартады, бұл стратегиялық шашыраңқылықты арттыруға мүмкіндік береді.

Мемлекеттің қатысуы дамушы нарықтардың институционалдық құрылымына сәйкес келетін тікелей шетелдік инвестицияларды қалыптастыруда ерекше рөл атқарады.

Бұл зерттеу геосаяси фрагментацияны стратегиялық мінез-құлықтың құрылымдық факторы ретінде енгізу арқылы дамушы нарық теориясын кеңейтеді.

Бұл зерттеу бұрын фрагменттелген зерттеу бағыттарын бірыңғай тұжырымдамалық модельге біріктіру арқылы халықаралық басқару теориясын, институционалдық экономиканы және стратегиялық басқаруды дамытуға кешенді үлес қосады.

Институционалдық және ресурстарға негізделген тәсілдерді біріктіру.

Біріншіден, мақала институционалдық теорияны [11] және фирманың ресурстарға негізделген көзқарасын [12] біріктіреді, бұл компаниялардың халықаралық стратегиясы сыртқы институционалдық шектеулермен де, ішкі стратегиялық ресурстармен де қалыптасатынын көрсетеді.

Халықаралық кеңеюге институционалдық ортаның әсерін немесе фирманың ішкі құзыреттіліктерінің рөлін зерттейтін дәстүрлі зерттеулерден айырмашылығы, бұл мақалада олардың бірлескен әсерінің моделі ұсынылады. Онда институттардың сапасы стратегиялық таңдаудың құрылымдық негізін анықтайтыны, ал сандық мүмкіндіктер осы негізге бейімделу механизмі ретінде әрекет ететіні көрсетілген.

Осылайша, халықаралық әртараптандыру институционалдық факторлар мен компанияның динамикалық мүмкіндіктері арасындағы өзара әрекеттесудің нәтижесі ретінде түсіндіріледі.

Геосаяси тәуекелдің теориялық дамуы

Екіншіден, зерттеу геосаяси тәуекелдің халықаралық стратегияны анықтаушы фактор ретіндегі теориялық түсінігін кеңейтеді. Қолданыстағы әдебиеттерде геосаяси тәуекел негізінен қаржы нарықтары, инвестициялық ағындар және макроэкономикалық құбылмалылық контексінде талданады.

Бұл мақала назарды фирма деңгейіне аударады және геосаяси белгісіздік тек халықаралық қызмет көлеміне ғана емес, сонымен қатар бизнестің кеңістіктік конфигурациясына да әсер ететінін көрсетеді.

Компаниялардың «аймақтандыру реакциясы» тұжырымдамасы негізделеді, оған сәйкес геосаяси турбуленттіліктің артуы жаһандық әртараптандырудан шоғырланған аймақтық модельге ауысуды ынталандырады.

Үшінші үлес - сыртқы соққылардың әсерін модератор ретіндегі сандық мүмкіндіктерді теориялық негіздеу. Динамикалық мүмкіндіктер теориясы аясында сандық технологиялар тек операциялық тиімділік құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар институционалдық шектеулерді өтеуге және геосаяси өзгерістерге бейімделуге мүмкіндік беретін стратегиялық буфер ретінде қарастырылады. «Институционалдық әлсіздік үшін сандық өтемақы» идеясы ұсынылады, оған сәйкес институционалдық ортасы аз дамыған елдердің компаниялары сандық трансформация арқылы сыртқы шектеулерді ішінара азайта алады. Өтпелі экономикаларды зерттеуге қосқан үлес

Халықаралық әртараптандыру бойынша зерттеулердің көпшілігі дамыған елдердегі компанияларға бағытталған. Бұл мақала географиялық бағытты кеңейтеді және Орталық Азия елдерінің мысалын қолдана отырып, теориялық ұсыныстардың эмпирикалық сынағын ұсынады.

Бұл бізге қолданыстағы теориялардың әмбебаптығын нақтылауға, институционалдық трансформация контексіндегі компаниялардың стратегиялық мінез-құлқының ерекшеліктерін анықтауға және дамушы нарықтар бойынша әдебиеттерді кеңейтуге мүмкіндік береді.

Зерттеу өтпелі экономикалар дамыған елдердегі компаниялармен салыстырғанда геосаяси және институционалдық факторларға жоғары сезімталдықпен сипатталатынын көрсетеді.

Халықаралық стратегияны көп өлшемді анықтау тұжырымдамасын әзірлеу. Мақалада макродеңгей (геосаяси тәуекел), мезодеңгей (институционалдық сапа) және микродеңгей (сандық мүмкіндіктер және меншік құрылымы) фирманың халықаралық стратегиясын қалыптастыру үшін өзара әрекеттесетін көп деңгейлі модель ұсынылады. Бұл халықаралық әртараптандыруды бір басым фактордың функциясы ретінде емес, көп өлшемді процесс ретінде түсінуді кеңейтеді. Өзара әрекеттесу әсерлерінің теориялық негіздемесі келтірілген. Қосымша үлес - өзара әрекеттесу әсерлерінің тұжырымдамасы: институционалдық сапа геосаяси тәуекелдің модераторы ретінде, сандық мүмкіндіктер халықаралық әртараптандыруды күшейтуші ретінде және мемлекеттік меншік саяси бағытталған кеңею факторы ретінде. Бұл тәсіл бізге сызықтық талдаудан стратегиялық таңдаудың күрделі архитектурасына көшуге мүмкіндік береді.

Бұл зерттеу нәтижелері жаһандануды трансформациясы туралы қазіргі заманғы пікірталасқа үлес қосады. Зерттеу мынаны көрсетеді: геосаяси фрагментацияның артуы толық деглобализацияға әкелмейді, керісінше халықаралық қызмет құрылымын аймақтық кластерлерге қарай өзгертеді.

Осылайша, бұл жұмыс геоэкономикалық поляризация контексінде «жаңа аймақтандыру» теориясына үлес қосады.

Жалпы алғанда, зерттеу фирмалардың халықаралық стратегиясын келесілердің өзара әрекеттесуінің нәтижесінде зерттейтін интегративті теориялық модельді құрайды:

- жаһандық белгісіздік,
- институционалдық орта,
- меншік құрылымы,
- сандық динамикалық мүмкіндіктер.

Бұл халықаралық басқарудың қолданыстағы тұжырымдамаларын кеңейтеді және одан әрі салыстырмалы зерттеулер үшін негіз болады:

• Орталық Азияны халықаралық бизнес зерттеулеріне енгізеді.

• Геосаяси тәуекелді халықаралық деңгейдегі фирмалық модельдерге біріктіреді.

• Фрагменттелген ортадағы аймақтандырудың эмпирикалық дәлелдерін келтіреді.

• Институционалдық теорияны мемлекеттік және капитализмді біріктіретін гибридті экономикаларға кеңейтеді.

Саясатқа әсері:

- Институционалдық сапаны нығайту жаһандық бәсекеге қабілеттілікті арттырады.
- Сандық инфрақұрылымға инвестициялар географиялық тәуелділікті азайтады.
- Саяси сезімтал аймақтардан тыс стратегиялық әртараптандыру тұрақтылықты арттырады.

ҚОРЫТЫНДЫ. Орталық Азия компаниялары геосаяси белгісіздік, институционалдық трансформациялар және мемлекеттің ықпалымен қалыптасқан бейімделгіш халықаралықтандыру стратегияларын көрсетеді. Аймақтандыру басым болғанымен, сандық трансформация кеңірек жаһандық интеграцияға жол ашады.

Болашақ зерттеулер үлгіні басқа посткеңестік экономикалар мен микродеңгейдегі басқару айнымалыларын қамту үшін кеңейтуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бакли П.Ж. Әлемдік дағдарыс дәуіріндегі халықаралық бизнес // Әлемдік бизнес журналы. – 2022.
2. Витт М.А., Левин А.И. Шетелдік тікелей инвестициялар елдегі институционалдық шектеулерді жеңу жолы ретінде // Халықаралық бизнес зерттеулері журналы. – 2019. – 38-том, № 4. – Б. 579–594.
3. Бакли М. және т.б. Есіктер мен қоршаған орта шекаралары оқиғалар туралы естеліктердің мазмұнын қалыптастырады [Электронды ресурс]. – OSF. – 2018. – URL: https://osf.io (қолжетімділік: 10.06.2026).
4. Калдара Д., Яковьелло М. Геосаяси тәуекелді өлшеу // Халықаралық қаржыны талқылау мақалалары. – 2018. – № 1222. – DOI: 10.17016/IFDP.2018.1222.
5. Бакли П.Дж., Кассон М. Көпұлтты кәсіпорынның болашағы: 25 жылдан кейін // Халықаралық бизнес зерттеулері журналы. – 2003. – Т. 34. – № 2.
6. Сабден О. Экономика: таңдамалы еңбектер. Қазақстан экономикасын қалпына келтіру үшін не істеу керек? Жаңа экономикалық саясат тұжырымдамасы. Мемлекеттік басқару. Экономикалық заңнамалық дағдарыстан шығару. Жаңа мыңжылдықтағы сөздер мен мақалалар. Т. 11. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, 2011. – 868 б. – ISBN 978-601-215-042-1.
7. Баймұратов Ұ. Қазақстан экономикасы мега-дағдарыстар жүйесінде: мәселелері және тұрақтандыру жолдары // Онлайн-конференция материалдары. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, 2020 ж.
8. Сақадиев Қ. Қазақстан экономикасы: өзекті мәселелер бойынша очерктер. – Алматы, 2004. – 311 б.
9. Кенжегузин Б., Мұхамеджанов Ж. Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін анықтаудың кешенді тәсілі // Қазақстан-Америка еркін университетінің хабаршысы. – 2013. – № 4. – Б. 12–15.
10. Вербеке А., Кано С. Көпұлтты кәсіпорындардың аймақтық және жаһандық стратегияларына интернационализация теориясы тұрғысынан көзқарас // Әлемдік бизнес журналы. – 2016. – Т. 51. – No 1. – 83–92 б. – DOI: 10.1016/j.jwb.2015.08.014.
11. Хулио Б., Юк Ю. Саяси белгісіздік және корпоративтік инвестициялық циклдар // Қаржы журналы. – 2012. – 67-том. – № 1. – 45–84 беттер.
12. Эвенетт С.Ж. Протекционизм, мемлекеттік кемсітушілік және жаһандық қаржы дағдарысынан бергі халықаралық бизнес // Халықаралық бизнес саясаты журналы. – 2019. – 2-том. – № 1. – 9–36 беттер. – DOI: 10.1057/s42214-019-00021-0.
13. Болдуин Р., Фриман Р. Тәуекел және жаһандық жеткізу тізбектері: біз не білеміз және не білуіміз керек // Экономиканың жылдық шолуы. – 2022. – 14-том. – 153–180 беттер. – DOI: 10.1146/annurev-economics-051420-113737.
14. Калдара Д., Яковьелло М. Геосаяси тәуекелді өлшеу // Американдық экономикалық шолу. – 2022. – 112-том. – № 4. – Б. 1194–1225.

– DOI: 10.1257/aer.20191823.
15. Бакли П.Дж. Алан Ругман және халықаралықтандыру теориясы // Халықаралық бизнес шолуы. – 2016. – 25-том. – № 3. – Б. 753–757.

REFERENCES:

1. Buckley P.J. International Business in an Era of Global Crisis // Journal of World Business. – 2022.
2. Witt M.A., Levin A.I. Foreign Direct Investment as a Way to Overcome Institutional Constraints at Home // Journal of International Business Studies. – 2019. – Vol. 38, № 4. – P. 579–594.
3. Buckley M. et al. Doors and Environmental Boundaries Shape the Content of Event Memories [Electronic resource]. – OSF, 2022. – URL: https://osf.io (accessed: 10.06.2026).
4. Caldara D., Iacoviello M. Measuring Geopolitical Risk // International Finance Discussion Papers. – 2018. – No. 1222. – DOI: 10.17016/IFDP.2018.1222.
5. Buckley P.J., Casson M. The Future of the Multinational Enterprise: 25 Years Later // Journal of International Business Studies. – 2003. – Vol. 34, № 2.
6. Sabden O. Economics: selected works. What to do to restore the economy of Kazakhstan? Concept of new economic policy. State administration. The exit of the economy from the legislative crisis. Speeches and articles of the new millennium. T. 11. - Almaty: Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Russian Academy of Sciences, 2011. - 868 p. – ISBN 978-601-215-042-1.
7. Baymuratov U. Economy of Kazakhstan in the system of megacrisis: problems and ways of stabilization // Materials of online conference. - Almaty: Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Russian Academy of Sciences, 2020.
8. Sakadiev K. Economy of Kazakhstan: essays of actual problems. - Almaty, 2004. - 311 p.
9. Kenzheguzin B., Mukhamedzhanov Zh. A complex approach to determining the competitiveness of the economy of Kazakhstan // Bulletin of the Kazakhstan-American Free University. - 2013. - No. 4. - S. 12-15.Verbeke A., Cano C. A Look at the Regional and Global Strategies of Multinational Enterprises from an Internalization Theory Perspective // Journal of World Business. – 2016. – Vol. 51, № 1. – P. 83–92. – DOI: 10.1016/j.jwb.2015.08.014.
10. Julio B., Yook Y. Political Uncertainty and Corporate Investment Cycles // The Journal of Finance. – 2012. – Vol. 67, № 1. – P. 45–84.
11. Evenett S.J. Protectionism, State Discrimination, and International Business Since the Global Financial Crisis // Journal of International Business Policy. – 2019. – Vol. 2, № 1. – P. 9–36. – DOI: 10.1057/s42214-019-00021-0.
12. Baldwin R., Freeman R. Risk and Global Supply Chains: What We Know and What We Need to Know // Annual Review of Economics. – 2022. – Vol. 14. – P. 153–180. – DOI: 10.1146/annurev-economics-051420-113737.
13. Caldara D., Iacoviello M. Measuring Geopolitical Risk // American Economic Review. – 2022. – Vol. 112, № 4. – P. 1194–1225. – DOI: 10.1257/aer.20191823.
14. Buckley P.J. Alan Rugman and the Theory of Internationalization // International Business Review. – 2016. – Vol. 25, № 3. – P. 753–757.
15. Buckley, Peter J., 2016. "Alan Rugman's Internationalization Theories," International Business Review, Elsevier, 25(3) volume, 753–757 better.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ:

Шамуратова Назгуль Балабаевна*, кандидат экономических наук, доцент кафедры «Финансы, учет и управление». Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова, г. Кокшетау, naza_1@mail.ru, orcid: 0000-0002-8566-0758

Садыкова Рысты Каруевна, PhD, Высшая школа экономики Астанинского международного университета, Астана. Почта: r.sadykova59@mail.ru, https:// orcid.org/0009-0003-2084-7102

Амирова Гульмира Кабылбековна. Доктор по профилю. Таразский университет им. М.Х. Дулати, кафедра «Экономика и менеджмент». orcid: 0000-0003-1904-0187. E-mail: gulmira_gk@mail.ru

Шамуратова Назгүл Балабайқызы* экономика ғылымдарының кандидаты. А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің Қаржы, есеп және басқару кафедрасының доценті, Көкшетау қ., naza_1@mail.ru, orcid: 0000-0002-8566-0758

Садыкова Рысты Каруевна, PhD докторы, Астана халықаралық университетінің Экономика жоғары мектебі, Астана, Пошта: r.sadykova59@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-2084-7102

Амирова Гүлмира Қабылбекқызы. Бейіні бойынша докторы М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, «Экономика және менеджмент» кафедрасы. E-mail: gulmira_gk@mail.ru

Shamuratova Nazgul Balabaevna*, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and ManagementA. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor. naza_1@mail.ru, orcid: 0000-0002-8566-0758

Sadykova Rysty Karuevna, doctor PhD., Higher School of Economics of Astana International University, Astana E-mail: r.sadykova59@mail.ru, https:// orcid.org/0009-0003-2084-7102

Amirova Gulmira Kabylbekovna. Doctor of profile Faculty of Economics and Management, M.H. Dulaty Taraz University. E-mail: gulmira_gk@mail.ru

МРНТИ 06.77.61
УДК 331.5:331.108.4

DOI 10.58319/26170493_2026_3_113

ПРИЗНАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КВАЛИФИКАЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ ДЛЯ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И СООТВЕТСТВИЯ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ПОТРЕБНОСТЯМ РЫНКА ТРУДА

Ауезханова Ж.А.[1]*

[1]АО «Центр развития трудовых ресурсов», Астана, Казахстан

АННОТАЦИЯ. В статье исследуется система признания профессиональных квалификаций в Казахстане как инструмент повышения качества человеческого капитала и соответствия подготовки кадров требованиям рынка труда. На основе анализа законодательства, данных Career Enbek и исследований OECD, ILO, World Bank и CEDEFOP рассмотрены развитие системы и динамика сети Центров признания профессиональных квалификаций в 2024–2026 годах.

Обосновано, что признание квалификаций снижает информационную асимметрию, повышает мобильность работников и способствует совершенствованию подготовки кадров с учетом потребностей экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: профессиональные квалификации, Национальная система квалификаций, человеческий капитал, рынок труда, профессиональные стандарты, признание квалификаций, skills mismatch, образование, производительность труда, Казахстан.